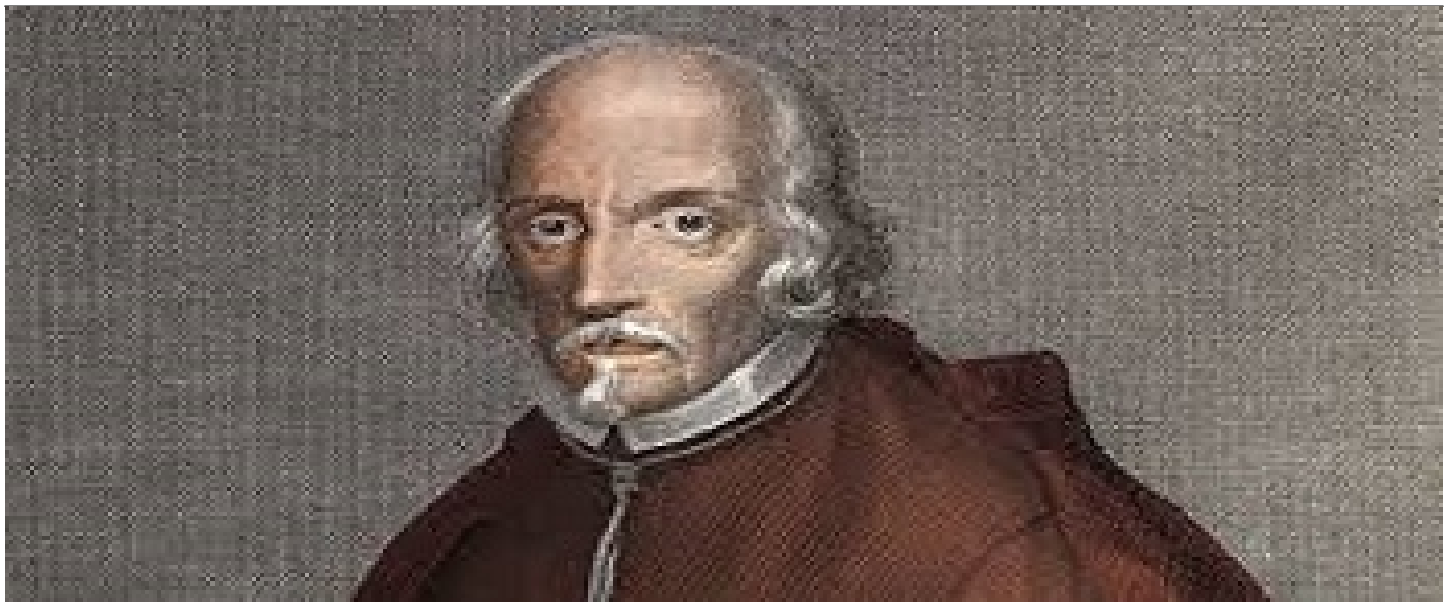




“Ver y beber” i “veure i beure” a «La vida es sueño»

Autor: Francesc Magrinya

Data de publicació: 20-12-2019

Article redactat a partir de la comunicació que En Francesc Magrinyà va presentar al 17è Simposi sobre la Història Censurada de Catalunya d'Arenys de Munt (17 i 18 de novembre del 2017). Al text castellà de «La vida es sueño» de Calderón de la Barca s'hi amaguen algunes evidències homofòniques que només fan ple sentit en un text original català.

Una excessiva polisèmia

Ja fa uns anys vaig escriure una nota per al web de l'INH [1] en la qual manifestava la meua estranyesa davant de l'excessiva polisèmia del títol de l'obra anomenada La vida es sueño escrita per Pedro Calderón de la Barca. Hi venia a argumentar que sueño en castellà vol dir a la vegada 'somniar', 'l'acció de dormir' i 'ganes de dormir', tot i que l'obra desenvolupa bàsicament el primer sentit. Justament el mateix que el del mot català «somni». En canvi, afegia jo mateix, pràcticament no desenrotlla les altres dues accepcions: l'acció de dormir, que en català anomenem «el son», ni, sobretot, les ganies de dormir, que denominem «la son». D'aquesta manera, l'expressió La vida es somni en català encaixa perfectament amb el leit-motiv de l'obra: la vida entesa com un somni. Per contra, La vida es sueño a la castellana no. La traducció literal a l'espanyol del «somni» català és «ensueño». Així, em demanava si no seríem potser davant d'una obra escrita originàriament en català. Pensava que, si més no, hi ha una fonamentada sospita.

Beber, beben, ver, verte/ beure, beuen, veure, veure't

Doncs bé, un temps després, mentre la rellegia [2] vaig topar amb un passatge que vindria a aprofundir en la sospita. El trobem entre els versos 219-236 i sobretot entre els de 227-236 de l'escena II del primer acte. Després de fer-ne la relectura, vaig parar esment en unes formes verbals que hi surten: beber, beben, ver i verte. Em vaig adonar que si les traduïm, s'hi pot aïllar una homofonia. Així, per a beber/ver tenim "veure/beure". Per a beben, hi ha "beuen", que a l'oïda sona també com "veuen". I, finalment, topem amb verte, que traduït fa "veure't" i es pronuncia igual que "beure't".

Homofonia

Entenc per homofonia la definició que recull la segona edició del Diccionari de la llengua catalana de l'Institut d'Estudis Catalans: "Identitat fònica entre dos o més mots que tenen significats diferents" [3]. És a dir, que es tracta de mots que es diuen igual tot i tenir un sentit distint. Per exemple 'cub' (figura geomètrica) i 'cup' (recipient sobre el qual es trepitja el raïm). I és evident que s'esdevé aquest fenomen entre les parelles veure/beure, veuen/beuen i veure't/beure't, sobretot en els parlars del català oriental.

La cosa no tindria més importància si l'observació acabés aquí i no tingués cap mena de conseqüència dins la progressió temàtica del fragment. Seria una casualitat, perquè és ben clar que el que vol dir 'veure' no és el mateix que 'beure'. Però m'he adonat que no es tracta de cap casualitat, sinó que agafa molt de sentit en el context del passatge al·ludit. Vull dir que tot fa cara que és un recurs buscat, mentre que no se'l registra en la versió castellana, llengua en la qual ens ha arribat l'obra. El meu objectiu en la resta d'aquest escrit és mirar de demostrar l'aptesa d'aquesta homofonia en el text. Si les homofonies són del tot aptes en la versió catalana, vol dir que almenys el fragment que comento va ser escrit originàriament en català.

Argument de les dues primeres escenes del primer acte

Però abans de la demostració es fa necessari contextualitzar el fragment dins del cos de l'obra, resseguir com se'n desplega l'argument, per, d'aquesta manera, qui llegeixi aquestes línies compregui millor l'abast del que vull dir.

Ens trobem en el primer acte de *La vida es Sueño* i, amb ell, en el de tota l'obra. L'acció s'enceta a la primera escena quan Rosaura, una dama que ha marxat del seu país, cau del cavall a la falda d'un cim de muntanya en el moment d'entrar a Polònia. Va acompanyada d'un criat que s'anomena Clarín. Es va fent de nit. Aleshores tots dos baixen a peu per l'altre vessant de la muntanya i amb penes i treballs fan cap a una vall, al fons de la qual hi veuen un penyal i damunt d'ell un edifici que sembla un petit palau o una torre. Els dos personatges s'hi acosten per demanar hospitalitat. La porta està oberta i, en aquells moments, sense vigilància, però s'adonen que l'interior és tot fosc, llevat de la llum que es desprèn d'una petita torxa que una persona va brandant. És el príncep Segismundo, que hom ens presenta carregat de cadenes i vestit amb pells d'animal. Així acaba la primera escena del primer acte. La segona comença quan Rosaura i Clarín senten el renou de les cadenes i escolten com el protagonista es queixa. De tot plegat en queden esglaiats. En aquell moment el presoner es posa a recitar per a si mateix el cèlebre monòleg (vv.: 104-172) pel qual es lamenta que tots els éssers són lliures fora d'ell. Rosaura, després d'escoltar-lo, expressa en veu alta el seu temor i la seva compassió davant del personatge. Segismundo la sent i amenaça de matar-la, perquè ha gosat escoltar el seu plany sobre el seu estat de misèria. Llavors la dama —que va vestida d'home i porta una espasa, encara que Segismundo no se n'ha adonat— apel·la, per salvar-se, al seu sentiment de pietat davant d'una persona que no es pot defensar. Aleshores, la presència, la veu i el posat d'ella entenedeixen el príncep, que li explica la seva dissort: que està reclòs des de petit en aquell edifici i que només ha tingut tractes amb un home (Clotaldo). Segismundo ha après, entre d'altres coses, política, astronomia i la ciència dels animals i de les aus. A més, confessa a Rosaura que se sent ple de ràbia contra els homes, una ràbia que, afirma, només ella ha pogut apaivagar per la tendresa de la seva veu i de les seves paraules, per la seva dignitat, per la seva compassió i per la seva bellesa. Vet ací el que diu el protagonista (vv: 190-192):

"Tu voz pudo enternecerme,
tu presencia suspenderme
y tu respeto turbarme". 190

I encara més avall (vv:219-222):

"Tú sólo, tú, has suspendido
la pasión a mis enojos,
la suspensión a mis ojos,
la admiración al oído". 220

Rosaura, doncs, ha causat en Segismundo un efecte balsàmic, una catarsi. Sentir-li la veu i admirar-li la bellesa ha provocat que s'adormi la fera enrabiada que el príncep porta dins. I no només això, sinó que resta extasiat mentre contempla la noia. Tant és així que li sobrevé un desig irrefrenable de continuar contemplant-la sense parar. Es tracta, és clar, d'un enamorament a primera vista, de l'amor a primer cop d'ull de Segismundo envers Rosaura. Llegim-ho. Versos 223-236:

"Con cada vez que te veo
nueva admiración me das,
y cuando te miro más,

aún más mirarte deseo. 225

“Ojos hidrópicos creo
que mis ojos deben ser,
pues cuando es muerte el beber
beben más, y de esta suerte,
viendo que el ver me da muerte, 230
estoy muriendo por ver.

“Pero véate yo y muera,
que no sé, rendido ya,
si el verte muerte me da 235
el no verte que me diera”.

Tema: com més et miro, més desig tinc de mirar-te. Els mots homofònics

Amb els versos 223-226 ja som al cap de carrer de la progressió temàtica, al tema on vull arribar, que és el desig de veure, de contemplar la noia sense parar: “cuando te miro más/ aún más mirarte deseo”. Ja he dit que pel context sabem que Segismundo, després d’haver expressat la seva infelicitat i la seva ràbia, canvia d’actitud davant la presència de la noia. He dit també que s’entendreix, que posa en suspens la ràbia i es torba i que, finalment, resta ullprès davant la seva bellesa, fins al punt que se li desvetlla l’esmentat desig inextingible de mirar-la, de veure-la.

Els deu versos (vv: 227-236) que vénen a continuació aprofundeixen en les característiques d’aquest anhel insadollable. De primer, però, tornem-los a copiar i tot seguit traduïm-los al català. He marcat en el primer cas en negreta els mots castellans que girats al català provoquen homofonia i en el segon ho he fet amb les paraules homòfones catalanes. El text castellà ara amb paraules en negreta fa així:

“Ojos hidrópicos creo
que mis ojos deben ser,
pues cuando [4] es muerte el beber 230
beben más, y de esta suerte
viendo que el ver me da muerte
estoy muriendo por ver”.

“Pero véate yo y muera,
que no sé, rendido ya,
si el verte muerte me da 235
el no verte qué me diera”.

I ara la traducció ràpida a la llengua catalana:

“Ulls hidròpics crec
que els meus ulls deuen ser,
puix, tot i que és la mort el beure,
beuen més i, d’eixa sort,
veient que el veure m’és la mort
estic morint per veure”.

“Però vegi’t jo i mori,
car no sé, ja retut,
si el veure’t m’és la mort,
el no veure’t què em seria”.

Com podem advertir, entre els versos 227-236 de la versió catalana hi observem un seguit d’indubtables homofonies. En el text castellà, això, ja ho hem dit, no s’hi esdevé. Qui llegeix aquests versos a la catalana —o qui els escolti: recordem que estem davant una peça teatral, i que, consegüentment, el text és pronunciat en veu alta i hi ha uns espectadors que l’escolten— identifica fonèticament “veure/beure”, “beuen/veuen” i “veure’t/ beure’t” i a l’inrevés. I així ho notem. Al vers 229 hi ha l’homofonia de l’infinitiu català que s’amaga rere “beber”, que és “beure” i a la vegada “veure”. Així mateix la copsem en la traducció catalana de la 3a persona del plural del present “beben” del vers 230, el qual en la traducció literal és “beuen”, inequívocament homofònic amb “veuen”. Igualment ens ho fa adonar l’infinitiu castellà “ver” dels versos 231 i 232, que girat al català fa “veure”, fonèticament igual que “beure” —i

en concret amb el “beure” del vers 229—. Finalment, tenim un “verte” i un “no verte” als versos 235 i 236, respectivament. Són uns infinitius amb complement directe pronominal que en llengua catalana són uns “veure’t” i “no veure’t” d’idèntica pronúncia amb “beure’t” i “no beure’t”.

La malaltia de la hidropesia: els símptomes

Homofonia, doncs. I en català. I, a més, el recurs fa sentit dins el conjunt dels sis versos anteriors. Comprovem-ho resseguint el fragment. Partim ara del fet que a Segismundo li sobrevé el desig irrefrenable de veure i contemplar Rosaura sense parar.

El comentari no el faré a la menuda perquè seria llarg i enutjós per al lector. A canvi, sí que em centraré en el sintagma que encapçala el vers 227. El príncep ens hi informa que li sembla que té uns “ulls hidròpics”. És a dir, que ell té la impressió que veu la jove malalt d’hidropesia. I què és ser hidròpic? Què és la hidropesia? Si es vol avançar en la comprensió de la progressió argumental, es fa necessari definir, primer, què s’entenia per “hidròpic” i “hidropesia” al segle XVII i, segon, què significa l’expressió “ulls hidròpics” calderoniana.

Respecte a “hidròpic” i “hidropesia” he trobat els següents comentaris: “Hidròpico” [...] ‘significa el mayor grado de sed, pues la HIDROPESIA ES ENFERMEDAD DE ANSIA INSACIABLE DE AGUA (o ànsia insaciable de beure aigua). Vale aquí como “deseo” [5]. Així mateix, a peu de pàgina de l’edició que empro de la Vida, hi ha el següent comentari respecte a “hidròpic”: “El hidròpico -se dice-, cuanto mas bebe, más sed tiene” [6]. I encara més, el Diccionario de la Real Academia Española registra per al mot les següents accepcions: “insaciable”, “sediento en exceso” [7]. O L’Alcover/Moll: 1.-: Pertanyent o relatiu a la hidropesia; que pateix hidropesia: “Axí com l’idròpich qui quant més beu més ha set (Scachs 73). “Finalment fo hydròpich del qual morí Pere IV Cròn. 25. 2--: insaciable [8].

Per tant, la hidropesia era entesa al segle XVII com un mal que es caracteritza perquè qui el sofreix pateix una set continuada que no se sacia bevent líquid, fins al punt que pot menar el malalt a la mort. A l’entorn del camp semàntic del concepte hi podem inferir les paraules que vénen a continuació: ‘beure’, ‘beguda’, ‘líquid’, ‘set’, ‘desig’, ‘insadollable’, ‘immoderat’, ‘boca’, ‘llavis’, ‘malaltia’, ‘addicció’, ‘mort’.

Una metàfora: ulls hidròpics

Ara bé, el text calderonià ens fa sabedors que l’òrgan que en surt perjudicat no és pas la boca, com caldria esperar, sinó els ulls: “ojos hidròpicos”. Segons La Vida són els ulls els òrgans del cos on es palesa la hidropesia, constatació que s’allunya de l’experiència real. Però l’autor així ho fa afirmar al seu personatge. Calderón s’ha pres aquesta llicència. Ha fet ús de la metàfora, segons la qual hi ha una trasllat (???????) de significat entre un terme real i un terme figurat: d’una banda, la hidropesia és «traslladada» des de la boca i els llavis que beuen a, de l’altra, els ulls que veuen. El terme figurat s’identifica amb el primer i a l’inrevés. En altres mots, quant al significat, els ulls que veuen al mateix temps beuen. I quant al significant també: l’acció de veure és per a l’oïda la mateixa que la de beure.

La «malaltia» de l’enamorament: els «símptomes»

He definit la hidropesia i he provat de desentranyar el significat d’ “ulls hidròpics”. D’altra banda, ja he advertit més amunt que Segismundo s’ha enamorat a primera vista de Rosaura. Doncs bé, tots sabem que és un vell tòpic de la cultura occidental —almenys des del Convit i el Fedre de Plató— considerar l’enamorament com una malaltia. L’enamorament vindria a ser com un «mal» que crea addicció i que pot causar la mort si l’afectat no és correspost pel fet que qui l’experimenta perd les ganes de viure (penso en poemes del trobador Bernat de Ventadorn o en alguns d’Ausiàs March) i es deixa morir o fins i tot pot arribar a suïcidar-se (com, per exemple, Hemó a l’Antígona de Sòfocles o el Werther gohettià). Es tracta d’una «malaltia» com la que provoca el consum immoderat de les drogues i de l’alcohol: un no pot deixar de consumir-ne, encara que sigui conscient que el poden matar. Un dels «símptomes» de l’enamorament seria aquest deler irracional, aquest desig, aquesta set insaciable o insadollable de veure i mirar la persona que s’estima, un desig que li esdevé al subjecte en veure l’objecte del seu amor. Està dominat per l’«addicció». Com es pot observar, dins el camp semàntic del «mal d’amor» també hi podem trobar, entre d’altres, gairebé els mateixos conceptes que els que hem isolat a l’entorn del camp semàntic de la hidropesia: veure’, ‘vista’, ‘ulls’, ‘set’, ‘desig’, ‘insadollable’, immoderat’, ‘malaltia’, ‘addicció’, ‘mort’.

Hidropesia i enamorament: els mateixos símptomes, una mateixa pronúncia

He confegit dues graelles perquè el lector s’adoni de les equivalències entre les dues «malalties». La primera graella se centra en l’àmbit del significat. La segona, en l’àmbit fònic o del significant. Heus ací la primera:

Per mitja de la taula anterior el lector podrà comprovar dos fenòmens des del punt de vista semàntic o de significat:

Que són equivalents molts dels símptomes de la malaltia hidròpica i els de l'enamorament a primera vista.
Que la metàfora consisteix a traslladar (?????????) els ulls des de l'esfera de l'enamorament a l'esfera de la hidropesia.

ulls? hidropesia

Resumint, per mitjà de la metàfora dels ulls que pateixen la malaltia de la hidropesia es potencia literàriament l'immoderat desig que desvetlla en una persona un intens amor a primera vista. Segismundo ve a dir que s'"abeura de" la bellesa de Rosaura mentre la "veu" (ve) i mentre la «beu» (bebe).

I vet aquí la segona:

Per la graella de més amunt queda clar que a nivell de sons o de significat l'acció verbal del «veure» de l'enamorat és exactament la mateixa que la del «beure» de l'hydròpic.

Conclusions finals:

L'homofonia és un reforç, a nivell de dicció, de la metàfora.

Les sobredites paraules homòfones en català es converteixen en un recurs retòric intencionat que ajuden a potenciar el missatge dins l'àmbit de la ficció.

El text castellà no pot reproduir aquest recurs.

Aquesta homofonia solament es pot donar en català.

Rere el fragment s'hi amaga el català.

És molt probable que tota l'obra hagi estat escrita en la nostra llengua.

Francesc Magrinyà

Notes:

[1]: Magrinyà, Francesc: La vida es sueño? O es ensueño?

<https://www.inh.cat/articles/La-vida-es-sue-o-O-es-ensue-o->

[2]: Pedro Calderón de la Barca, La vida es sueño, El alcalde de Zalamea, edición, introducción y notas de José María Valverde y Domingo Ynduráin. RBA editores, Barcelona 1994.

[3]: Diccionari de la llengua catalana: homofonia. Consulta en línia:

<https://mdlc.iec.cat/results.asp?txtentraDa=homofonia>

[4]: Una nota a peu de pàgina de l'edició que empro ens informa que "cuando" cal llegir-lo com la conjunció concessiva "aún cuando". La vida es sueño, opus cit., pàgina 33.

[5]: A la nota 14 del poema 32 de Quevedo intitulat "Representa la mentirosa y la verdadera riqueza", pàgina 38 del llibre Francisco Quevedo, Antología poética; edició, introducció i notes de José M^a Pozuelo, catedràtic de la Universitat de Múrcia, RBA editores, setembre del 1994.

[6]: La vida es sueño, opus cit., pàgina 33.

[7]: Diccionario de la lengua española, "hidròpico", consulta en línia:

<https://dle.rae.es/hidr%C3%B3pico?m=form>

[8]: Diccionari català-valencià-balear: "hidròpic", consulta en línia:

<https://dcvb.iec.cat/cerqueu-hi/hidròpic>